

16. Терський С. В. Археологія доби Галицько-Волинської держави.– Львів: Ін-т українознавства. НАН України, 2002. – 108 с. 17. Терський С.В. Володимирське боярство: персональний склад за літописними та археологічними даними // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. праць.— Т. 1 (17).— Чернівці: Прут, 2004.— С. 80—92. 18. Терський С. В. З історії української зброї XIII–XVIII ст.: сокири-бердиші та алебарди // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – 2005. – № 528. – С. 16–27. 19. *Naiwazniejsze otkrycia archeologiczno-architektoniczne Chelma i okolic.* – Chelm, 1997.

УДК 94(477)“11/12”+355.4

М.В. Волощук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

УГОРСЬКІ ВІЙСЬКОВІ КАМПАНІЇ У ГАЛИЧИНУ НА ПОЧАТКУ XIII ст.: ОСНОВНІ ЦІЛІ ТА ХАРАКТЕР ПЕРЕБІГУ

© Волощук Л.В., 2006

Розглянуто проблему військових походів короля Ендре II у Галичину у 1205–1210 рр. Автор ставить за мету диференціювати досліджувані кампанії і показати, яка між ними була різниця. Ключовим питанням в роботі є ймовірна васальна залежність Ігоревичів від угорського монарха.

The author showed in article the campaigns of the Hungarian king Endre II to Galician in 1205 – 1210. The author different this campaigns in their character. The key question in article – possibility of the vassal status of Chernogovian Igorevich’s from Hungarian monarch.

Історичний розвиток Галицької та Волинської земель доби середньовіччя характеризується особливою складністю політичних процесів, які відбувались тут упродовж кінця XII – першої половини XIII ст. Місцева феодальна верхівка, підтримуючи тісні військово-політичні, економічні, династичні стосунки із сусідніми європейськими країнами, неодноразово заохочувала представників правлячих династій Польщі, Священної (згодом – Священної Римської) і Східної Римської (Візантійської) імперій та Угорщини до участі у внутрішньополітичних конфліктах на Русі. Подібні тенденції спостерігались у XII ст., коли, наприклад, галицький престол обіймали вихідці з дому Ростиславичів. Однак чи не найпотужніше монархи центральноєвропейських держав зацікавились питанням проникнення своїх сфер впливу у Середнє Подністрів’я та на Володимиро-Волинську землю після відомих подій 1205 р.*

Одними з найбільш активних і успішних у своїх прагненнях були угорські Арпади (895 – 1301 рр.), які ще у 1188 – 1189 рр., використавши прохання останнього представника місцевої династії – Володимира Ярославича допомогти йому повернути втрачений у боротьбі з Романом Мстиславичем Волинський трон, на короткий час включили Галицьку землю до складу Корони святого Іштвана. Статус новоприєднаної території досі залишається дискусійним, хоча, на нашу думку, з певною вірогідністю можна говорити про Галичину як намісництво в складі Угорщини, де керівництво на місцях залишалось у бояр, але верховна влада належала синові короля Бели III (1172 – 1196 рр.) – Ендре і його угорському оточенню [2, стб. 661].

Непродумані дії у сфері управління вказаними землями та відсутність компромісу із представниками місцевої феодальної верхівки в кінцевому підсумку призвели до втрати угорцями Галичини у серпні 1189 р. Найближчі 16 років Середнє Подністрів’я не зазнавало втручань з боку західноєвропейських сусідів. Свої претензії щодо сусідніх східнослов’янських територій Арпади відновили на початку XIII ст.

* 19 червня 1205 р. у сутичці під м. Завихвост загинув волинський і галицький князь Роман Мстиславович, який на 1202 р. під своїм протекторатом об’єднав більшу частину південно-західних земель Русі включно з Києвом. Його смерть спричинилась до нового етапу загострення міждинастичних конфліктів серед східнослов’янських правителів, до якого долучились також правителі сусідніх центрально- та західноєвропейських країн, маючи на меті, зокрема, поширити свої сфери впливу на територію Галичини та Волині.

Відштовхуючись від угоди, яку приблизно на рубежі 1204 – 1205 рр. новий король Ендре II (1205 – 1235 рр.) уклав з галицько-волинським князем Романом**, а також посилаючись на Сяноцький договір із вдовою останнього – Анною (кінець літа 1205 р.)***, Арпади мали доволі серйозні юридичні підстави на володіння Середнім Подністров'ям і, можливо, навіть деякими волинськими землями. Невипадково після півторадесятилітньої перерви, починаючи від другої половини 1205 р., угорський монарх повернув до свого титулу приставку *Galitiae, Lodomeriae Rex* [4, s. 31; 5, s. 6]. Актовий матеріал свідчить про те, що подібна форма звертання і представлення правителя держави зустрічається як у приватному листуванні, так і в дипломах офіційного характеру.

Однак поряд із угорцями цілком законними претендентами на галицький престол були чернігівські князі Ігоревичі, а особливо Роман, який народився від шлюбу місцевого володаря Ігоря Святославича (1151 – 1202 рр.) і Євпраксії – доньки Ярослава Осмомисла (1153 – 1187 рр.) – передостаннього представника династії Ростиславичів. Дослідження, проведені львівським істориком Л. Войтовичем, свідчать про те, що порівняно з іншими князями удільних династій Русі (і навіть Романовичами), чернігівські правителі мали найбільше легітимних прав на володіння Галичем [9]. Їх головними реальними супротивниками на початку XIII ст. залишались хіба-що Арпади.

Боротьба за Галицьку землю, яка почалась одразу ж після Сяноцької угоди, призвела до тимчасового (1206 – 1210 рр., з перервами) встановлення у Середньому Подністров'ї та на Волині влади князів Володимира, Романа та Святослава Ігоревичів. Послідовність приходу до влади у Галичі, перипетії взаємин названих східнослов'янських володарів зі своїм головним конкурентом – королем Ендре II доволі репрезентативно відображені на сторінках наративної документальної спадщини Русі і Польщі (угорські хроністи практично не зафіксували вказаних подій). Серед найважливіших слід виділити Іпатіївський і Лаврентіївський літописи, а також на сьогоднішній день, все ще дискусійну, так звану домініканську “Загиблу хроніку”, реконструйовану польським істориком Г. Лябудою на основі аналізу “Історії Польщі” Яна Длугоша. Однак безпосередній предмет нашого дослідження на сторінках названих джерел прихований за низкою другорядних, як ми вважаємо, фактів, які потребують детальної перевірки, зіставлення з іншими групами документів, в тому числі іноземного походження.

Корисний для дослідження у цьому випадку є актовий матеріал канцелярії Арпадів. Весь існуючий спектр джерел прямо, або опосередковано натякає на те що Ігоревичі у своїй тимчасово успішно здійсненій “галицькій політиці” пішли на якісь поступки угорським феодалам і королю особисто. На наш погляд, не виключеною є і можливість прийняття деякими з князів (швидше за все Володимира і Романа, або когось із них) васального підданства з боку Ендре II, що загалом вимагає серйозних доказів і детального історичного дослідження.

Власне **предметом дослідження** цієї роботи є встановлення характеру та основних цілей угорських військових кампаній у Галичину на початку XIII ст.

Хронологічні межі роботи охоплюють 1206 – 1210 рр. з перервами, тобто час перебування Ігоревичів при владі у Галичині та на Волині і період їхніх надзвичайно тісних контактів з королем Ендре та угорською феодалною знаттю.

** Договір, про який йдеться, стосувався опіки правителями обох країн над дітьми один одного у разі несподіваної смерті когось із них. Дослідження М. Котляра свідчать, що, окрім Ендре та Романа, одразу ж до цієї угоди приєднався краківсько-сандомирський князь Лешек Білий (Див. наприклад: Котляр М. Дипломатія галицьких і волинських князів XII – XIII ст. // Київська старовина. – 2000. – №5. – С.5 та ін.).

*** Причини укладення Сяноцького договору та його головні умови є значною мірою загадковими і трактованими в літературі, як на наш погляд, доволі однобоко. Ми вважаємо, що наприкінці літа 1205 р. вдова Романа Анна виїхала до словацького міста Сянок, де під час зустрічі із Арпадами, фактично визнала головним сюзереном галицько-волинських земель короля Ендре. Невідомо, який особистісний статус щодо угорського монарха зберігала вона сама, однак зрозуміло, що її діти – Данило і Василько – були звичайними васалами. В іншому випадку пояснити миттєву появу у титулі Ендре II приставки *Galitiae, Lodomeriae Rex* досить проблематично.

Існуючі, на нашу думку, доволі чисельні документальні підтвердження відчутної підлеглості чернігівських володарів щодо династії Арпадів під час одного із чергових протистоянь за Середнє Подністров'я і Волинь, і як наслідок, вплив такої залежності на характер угорських військових кампаній в Галичину 1205, 1206, 1207, 1208, 1210 рр., належно не висвітлені в роботах вчених. Можна навіть вважати, що дослідники ніколи не ставили за мету розв'язати це завдання.

Визначаючи найголовніші **завдання** нашого дослідження, слід виділити таке:

1. Вияснити характер військової кампанії угрів у Галичину в серпні – вересні 1205 р.
2. З'ясувати, наскільки помітним був угорський військово-політичний вплив на перипетії приходу до влади у Галичині чернігівських князів у липні 1206 р.
3. Охарактеризувати етапи та стиль взаємовідносин Ігоревичів з королем Ендре II впродовж літа 1206 – осені 1208 рр. через призму аналізу кампаній Арпадів у Середнє Подністров'я в 1207 та 1208 рр.
4. Дослідити зміни у характері перебігу військових походів угрів у Галичину впродовж червня – вересня 1210 рр.

Встановлення у ключових містах Галицької землі влади князів Ігоревичів відбувалось на фоні жорсткого військово-політичного протистояння за Середнє Подністров'я кількох впливових правителів Центрально-Східної Європи. Найбільш помітними є: угорський король Ендре II, краківсько-сандомирський володар Лешек Білий, київський та чернігівський князі, відповідно – Рюрик Ростиславич і Всеволод Святославович Чермний. Істотну політичну роль у подіях, що розгортались навколо Галича, посідало місцеве боярство, що завжди було авторитетною стороною під час вирішення подібних проблем у XI – XII ст.

На початку XIII ст., окрім вищеперерахованих політичних сил, певні (не досить вагомі) пріоритети у боротьбі за Середнє Подністров'я залишала за собою вдова князя Романа Мстиславича Анна і прихильна до неї знать (в тому числі бояри з Волині, котрі переїхали сюди на рубежі XII – XIII ст.). На наш погляд, аргументи княгині могли опиратись на факт силового оволодіння Галичиною з боку володимиро-волинського претендента у 1199 р. та його міжнародного авторитету, швидко здобутого за короткі шість років управління.

Однак по смерті свого чоловіка у червні 1205 р. Анна все ж почувала себе на Галицькій землі доволі невпевнено. Цьому сприяло кілька суб'єктивних факторів, про які опозиціонери волинських престолонаслідників обов'язково знали. Насамперед молоді спадкоємці – Данило і Василько, – як вважає сучасний львівський історик Л. Войтович [8, с.35–49], володіли недостатньо ґрунтовними династичними підставами на володіння місцевим престолом. На час загибелі Романа в живих залишались останні незаконно народжені представники династії Ростиславичів – Володимир-Іван та Василько, які, судячи із угорського актового матеріалу, проживали в межах володінь Арпадів [13, с.15].

Дипломи, що вийшли із канцелярії угорських королів, не вказують про факти використання останніми хоча б якихось прав згаданих синів Володимира Ярославича у своїх інтересах під час проникнення на територію Середнього Подністров'я на початку XIII ст. Однак і категорично заперечувати можливості цього, на наш погляд, також не можна, бо до 1221 р. реальним династичним легітимним шляхом оволодіння уграми престолу у Галичі було використання ними прав когось із нащадків колишньої родини Ростиславичів. Найбільш реальними ж претендентами, звичайно, були згадані онуки Ярослава Осмомисла.

Практика, коли князі мали дітей від неофіційних дружин, на Русі була відомою. Траплялись і випадки, коли ці нащадки займали столичний престол. Найбільш показовою є ситуація із Володимиром Святославовичем, матір'ю якого була ключниця Святослава Ігоревича – Малуша, а він сам у 980 р. став київським правителем.

Дуже впливовою у Галичині в досліджуваній період залишалась боярська верства, яка, зазнавши відчутної поразки у протистоянні з князем Романом, по його смерті почала повертати свої політичні позиції. Судячи з Іпатіївського літопису, найбільш авторитетними серед галицької знаті були Кормильчичі, а особливо – боярин Володислав. Погляди останнього часто були визначальними під час формування зовнішньополітичної стратегії у відносинах із сусідніми західноєвропейськими і руськими правителями.

Враховуючи поставлені завдання, зауважимо, що:

1. Фактичним сюзереном Галицької землі від серпня 1205 р. вважався угорський король, який у своїх діях відштовхувався від двох ключових чинників: наявності підтримки серед місцевого боярства і укладення Сяноцької угоди із вдовою Романа Мстиславича – Анною. Відповідно король небезпідставно від 1206 р. (перший відомий в історії диплом) коронувався як **Galitiae, Lodomeriae Rex**.

2. Перша військова кампанія у Галичину наприкінці серпня – на початку вересня 1205 р. [3, с. 405], очолювана Могом, була покликана легітимізувати угорський вплив у Середньому Подністрів'ї та частково захистити інтереси малолітніх Романовичів і княгині Анни, які фактично перетворювались у васалів короля. Цей похід не був масштабним, причому угорський полководець за короткий час покинув Галичину, що підтверджується актовим матеріалом Арпадів [4, s. 32]. Такий факт свідчить про те, що Ендре був впевнений у міцності присутності своєї влади у східнослов'янських землях.

3. Упродовж весни – першої половини літа 1206 р. угорський монарх здійснив другий похід, який повинен був відвернути загрозу з боку чернігівських князів Ігоревичів та їхніх чисельних союзників (князів київських, смоленських, половецьких ханів тощо). За нашими підрахунками військо останніх могло нараховувати близько 6–8 тис. чоловік. Натомість Ендре “совокупяся весь” [3, с. 405], а це свідчить, що в його підпорядкуванні знаходилась максимально велика кількість озброєних людей. До військових зіткнень справа не дійшла, оскільки шляхом дипломатичних переговорів з польським князем Лешком Білим і Ольговичами Арпади зуміли зберегти за собою Галичину. Їхні інтереси від середини 1206 р. представляли місцеві бояри, зокрема – Кормильчичі і князі Ігоревичі, які були запрошені сюди саме останніми [3, с. 405]. В часі зіткнення інтересів Арпадів та Ігоревичів в Середньому Подністрів'ї Кормильчичі повернулись після кількарічного вигнання саме з володінь Ендре. Цей факт опосередковано підтверджений одним із угорських дипломів [4, s. 257]. Король по приходу в Галич Ігоревичів продовжував титулуватись як Galitiae, Lodomeriae Rex [4, s. 33–34], тобто як сюзерен вказаних територій.

4. Прихід Володимира та Романа Ігоревичів до влади в Галичі та Звенигороді відповідно ознаменувався відправленням східнослов'янськими князями до Угорщини посольства із численними подарунками, що нагадувало одну із форм визнання сюзеренітету над собою. В. Бузескул у своїй статті “Князь Торопецький Мстислав Мстиславич” зауважив, що “подарунки Володимира Ігоревича запобігли втручання (підкреслення наше. – М.В.) Угрів і Ляхів і таким чином Ігоревичі на деякий час утвердились в Галицькій землі” [7, с. 191].

5. Правління братів Ігоревичів у Галичині супроводжувалося непорозуміннями, під час яких Роман використовував військову допомогу угорців проти свого брата Володимира. Кількість наданого князеві в допомогу війська встановити вкрай важко, бо джерела про це нічого не говорять. Однак поразка Володимира та встановлення восени 1207 р. в Галичі влади Романа свідчить про те, що допомога була вирішальною [2, стб. 720]. Цей факт посилював політичну залежність нового галицького князя від Ендре. Не виключено, що король очікував упродовж недовгого часу приїзду князя в Угорщину та складання оммажу і фуа.

Подібне до нашого трактування знаходимо і в кількох працях представників української і зарубіжної історіографії. Наприклад, за словами українського закарпатського історика першої половини ХХ ст. І. Гарайди, Роман Ігоревич, будучи князем Звенигородським, “...утік на Угорщину, де признав верхність Андрія” [10, с. 138]. Про Романа, як маріонетку угорського короля, зазначали у своїх останніх роботах М. Котляр та В. Ідзьо [1, с. 17, с. 172; 11, с. 62]. Серед праць польської історіографії варто відзначити погляди А. Левіцького і Б. Влодарського. Вчені погоджувались із думкою, що Ігоревичі визнавали “над собою зверхництво Ендре” [15, s. 54; 16, s. 41].

6. Романове ігнорування його ж залежності від угорського короля спричинило до військового походу палатина Арпадів і одночасно трансільванського воєводи Бенедикта Бора

восени 1208 р. в Середнє Подністров'я і взяття галицького князя в полон “в бані мьощася” [2, стб. 722]. Вказана дуже цікава і неоднозначна, на наш погляд, літописна інформація могла з'явитися лише за двох обставин. По-перше, за умов відверто негативного ставлення волинського автора до персони самого князя, якого літописець свідомо хотів принизити такою вказівкою. По-друге, за умов відверто частих візитів великих чи менших військових контингентів угорців до Галичини, більша частина з яких, на наш погляд, навіть не фіксувалась джерелами і не надавала їм особливого значення. Це можна пояснити виключно помітними впливами короля і його сюзеренними правами щодо місцевого володаря, бо в іншому випадку надзвичайно важко пояснити, як могло пройти непоміченим чисельне військо територією, яка була перенасичена великими і середніми містами, містечками, фортецями і монастирями, здатними тримати тривалу облогу і чинити опір.

7. Втеча Романа з угорського полону в 1208 – 1209 рр. і абсолютно невдале правління в Галичі палатина Бенедикта в 1208 – середині 1209 рр. та його оточення не означало втрати чернігівськими князями (Володимиром, Романом, Святославом та їхніми родичами) сюзеренітету від Ендре. Повернення східнослов'янського володаря до влади в Середньому Подністров'ї відбувалось шляхом відправлення до Арпадів багатих подарунків у складі чергового посольства на чолі із Всеволодом Романовичем.

8. Спроба перервати тяглість підлеглих Ігоревичів від угорського монарха була зроблена князями впродовж кінця 1209 – початку 1210 рр. під час масових вбивств провідних боярських опозиціонерів, серед яких тільки деяким (Володиславу Кормильчичу, Судиславу Бернатовичу і Філіпу) вдалось втекти до Угорщини. Мета візиту окремих представників галицької знаті до Ендре полягала у внесенні пропозиції позбавити чернігівських князів їхніх ленів у Середньому Подністров'ї. Натомість новим князем вказані бояри пропонували оголосити малолітнього Данила, який, як і Ігоревичі, перебував у фактичній залежності від угорського монарха. Прохання галицької знаті було прийнято, що призвело до останньої в цей період військової кампанії, спрямованої на усунення із території Середнього Подністров'я князів Ігоревичів.

9. Без сумніву масштабна військова кампанія Арпадів у Галичину в червні – вересні 1210 р. завершилась перемогою угрів, встановленням на князівському престолі старшого Романовича і жорстокою стратою трьох Ігоревичів. У війську Ендре, очолюваному палатином Потом “в силі тяжці”, також були присутні біля десяти угорських воєначальників [2, стб. 724]. Крім того, участь в поході взяли волинські бояри на чолі із князями Інгаром, Олександром Всеволодовичем та Мстиславом Німим. Війська Арпадів були підтримані половцями під керівництвом хана Тобага. При сприянні Судислава Бернатовича вирушив до Галичини Лешек Білий. Цей факт підтверджується як руськими літописами, так і західноєвропейськими анналами і хроніками [2, стб. 727; 6, s. 313; 14, s. 42].

Отже, упродовж 1206 – 1210 рр. не всі походи угорського короля слід трактувати як “загарбницькі”, “завойовницькі”, “агресивні” тощо. Існуючі в сучасній історіографії погляди на цю проблему, представлені працями багатьох як українських, так і російських, польських та угорських істориків, на наш погляд, слід переглянути.

П'ять відомих історії кампаній короля Ендре в Середнє Подністров'я мали абсолютно різні цілі, які й визначали перебіг походів і їх наслідки. Перші військові акції 1205 – 1206 рр. передбачали легітимацію присутності угорської влади в Галичині, закріпленої політичною волею більшої частини боярської верхівки Галича, Сяноцьким договором із княгинею Анною, а також обставинами попереднього правління сина Бели III в регіоні упродовж 1188 – 1189 рр. В ході цих походів Арпадам вдалось усунути пряму загрозу контролю за Галицькою землею з боку інших законних престолонаслідників з династії Ольговичів. Логічним і оптимальним на той час завершенням походів для короля було встановлення в провідних містах землі Ігоревичів як васалів Ендре II.

Військова акція 1207 р. передбачала приведення до влади в Галичі Романа і вигнання Володимира Ігоревича. Наслідком походу, як ми вважаємо, мало стати посилення сюзеренітету Ендре над чернігівсько-галицьким володарем. Однак Роман не поспішав з підданством, що призвело до четвертого походу 1208 р.

Останні дві кампанії 1208 і 1210 рр. передбачали покарання Ігоревичів за недотримання васальних обітниць. В обох походах угорців очолювали королівські палатини (Бенедикт Бор і Пот) – друга після короля персона в країні. Обидві акції завершилися перемогою Арпадів, хоча за чисельністю похід 1208 р. був значно меншим за похід 1210 р. Саме похід 1208 р. виявився найбільш несподіваним і неочікуваним для Романа Ігоревича, оскільки, на нашу думку, не розглядався князем як загрозовий для нього, а оцінювався ним, як одна із рядових кампаній угорців у Середнє Подністрів'я, куди таких на початку XIII ст. було здійснено не мало задля закріплення тут сфер впливу правителів Корони святого Іштвана.

Звичайно, що метою останніх вищеописаних кампаній було збереження Арпадами у Галичині контролю за внутрішньополітичним розвитком землі, а тому і ставлениками на місцевий престол Ендре II пропонував людей із числа своїх васалів або підлеглих. Після страти Ігоревичів таким став малолітній князь Данило Романович.

1. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М.Ф. Котляра. – К.: Наукова думка, 2002. – 396 с.
2. *Ипатьевская летопись* // ПСРЛ. – СПб.: Типография М.А. Александрова, 1908. – Т.2. – 938 с.
3. *Летопись по списку Лаврентія* // *Летопись по Лаврентієвскому списку*. – СПб.: Изд. Археографической комиссии, 1872. – С. 1–464.
4. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / *Studio et opera G. Fejer*. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – Т.3. – V.1. – 480 s.
5. *Codex diplomaticus patrius. Hazai okmánytár: In 7 t.* / *Studio et opera Arnoldi Ipolyi, Emerici Nagy, Desiderii Véghely*. – Budapestini: Typis Alexsandri Kocsi, 1876. – Т.6. – 491 s.
6. *Katalogi biskupow krakowskich* / *Wydał Wojciech Kętrzyński* // *Monumenta Poloniae historica*. – Lwów: W komisie księgarńi Gubrynowicza i Schmidta, 1878. – Т.3. – S. 313–376.
7. Бузескуль Вл. Князь Торонецький Мстислав Мстиславич // *Журнал Министерства Народного Просвещения*. – СПб., 1869. – Ч.3. – С. 188–220.
8. Войтович Л. Друга галицька династія. Загадки і проблеми досліджень // *Пам'ять століть*. – 2002. – №5. – С. 35–49.
9. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.: склад, суспільна і політична роль) / *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*. – Львів, 2000. – 649 с.
10. Гарайда И. Галицька політика угорських королів Бейлы III-го и Андрія II-го // *Зоря*. – 1943. – №1–4. – С. 119–176.
11. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – 320 с.
12. Котляр М. Дипломатія галицьких і волинських князів XII – XIII ст. // *Київська старовина*. – 2000. – №5. – С.3–14.
13. *Baumgarten N. Généalogies et mariages occidentaux des Ruricides Russes. Du Xe au XIIIe siècle*. – Roma: Pont. Institutum orientalium Studiorum, 1928. – 94 p.
14. *Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji*. – Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1983. – 308 s.
15. *Lewicki A. Obrazki najdawniejszych dziejów Przemyśla* / *Do druku przygotował, uzupełnił i indeksami opatrzył St. Stępień*. – Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut naukowy w Przemyślu, 1994. – 166 s.
16. *Włodarski B. Polska i Rus (1194 – 1340)*. – Warszawa: PWN, 1966. – 326 s.